

İqtisadi islahatlarda kənar ekspertlərin rolu

Əliməmməd Nuriyev

Açıq Hökumət Platformasının koordinatoru
“Konstitusiya” Araşdırmalar Fondunun prezidenti

Biz bu gün çox vacib bir mövzuda müzakirələr aparacağıq. Bu müzakirələr ona görə önəmlidir ki, Azərbaycanda həyata keçirilən və planlaşdırılan iqtisadi islahatlarda ekspertlərin rolu, iştirak səviyyəsi, onların hansı töhfəni verə biləcəyi ilə bağlı məsələləri anlamağa və gələcək üçün yeni yanaşma və ideyalar düşünməyə imkan yaradacaq.

Ekspertlərdən danışarkən biz ilk növbədə qədim yunan filosofu Platonun “Dövlət” fəlsəfi dialoqunu xatırlamalıyıq. Platon hesab edirdi ki, məhz ideal dövlətə bilikli insanlar, filosoflar rəhbərlik etməlidir. Platon qeyd edirdi ki, yalnız müdrik insanlar bütün vətəndaşların layiqli həyat yaşamasının qayğısına qala bilər. Platonun bu ideyası sonralar intellektualların, ekspertlərin sosial-iqtisadi-siyasi proseslərdə iştirakının əhəmiyyəti qlobal modernləşmə tendensiyasının vüsət alması fonunda Maks Veber, Torsteyn Veblen, Con Kennet Helbreyt, Rober Dal kimi alimlər tərəfindən inkişaf etdirildi. Buna ona görə ehtiyac yaranmışdı ki, texnoloji inqilab və cəmiyyətin həyatının mürəkkəbləşməsi təhlil, planlaşdırma və sonrakı monitorinq prosesi, proqnozların verilməsini ön plana çıxarmışdı.

İctimai münasibətlərdə görünməmiş dinamika və qlobal rəqabətin artması Platonun ifadə etdiyi kimi qərarların qəbulu və planlaşdırılmasında mütləq və mütləq müdriklik tələb edirdi. Trosteyn Veblen bundan çıxış edərək təklif edirdi ki, iqtisadi inkişafda əsas rolu texnokratiya oynamalıdır. O, iqtisadi proseslərə rəhbərliyi texnokratlara verilməsinin zəruriliyini vurğulayırdı. Onun fikirincə hökumətlərdə dövlətin daha rəşional fəaliyyət göstərməsinə nail olacaq məxsusi “beyin mərkəzi”i işləməlidir.

Bu yanaşma indiki dövrdə daha da akatuldır. Belə ki, son illər trendlər çox sürətlə dəyişir, texnoloji inkişafın sürəti bizi heyətləndirməkdə davam edir. Əgər 10 il əvvəl bir trendin meydana çıxması və inkişafı üçün minimum 10 il lazım idisə, hazırda biz bu prosesi 2-3 il ərzində müşahidə edirik. Həmçinin qloballaşma prosesi yeni reallıq yaradıb və biz amansız qlobal iqtisadi rəqabət müşahidə edirik. Bu rəqabətə davam gətirmək və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaq, daim, arasıkəsilməz təhlil, proqnozlaşdırma və planlaşdırma, korreksiya, innovasiya tələb edir.

Başqa bir məsələ isə qərarların qəbulu üçün zaman defistdir. İqtisadi proseslərdə müşahidə etdiyimiz yüksək dinamika qərarların qəbulu üçün çox zaman ayrılmasına fürsət vermir. Bütün bunlar kənar ekspertlər və “beyin mərkəzləri”nin planlaşdırma, proqnozlaşdırma və qərarların qəbulunda iştirakını, önəmini daha da artırır. Xüsusən iqtisadi proseslərin təhlilində və inkişaf strategiyaların hazırlanmasında, həyata keçirilməsində kənar ekspertlər və “beyin mərkəzləri” çox vacib rola malik olurlar. Ümumiləşdirsək qeyd edə bilərik ki, ekspertlər və “beyin mərkəzləri”:

1. Yeni orjinal ideyalar, siyasət variantları, konsepsiyalar generasiya edir;
2. Bütün maraqlı tərəfləri, əsas etibarlı ilə də hökumətləri müstəqil mövqe ilə təmin edir
3. İqtisadi islahatların uğuru üçün çox vacib olan ictimai etimad mühiti yaradılmasında əsas rola malik olurlar
4. Maraqlar konfliktindən uzaq olmaq ekspertlər nöqsanları, yanlışlıqları, korreksiya ehtiyaclarını daha yaxşı görmək, açıq ifadə etmək imkanı verir,
5. Ekspertlər və “beyin mərkəzləri” açıq müzakirə mühiti yaradaraq qərarların qəbulunda representativliyi təmin edirlər
6. Ekspertlər ictimai rəyin yaradılmasına, yeni ideyaların bütün cəmiyyət müstəvisində proksiyasına yardımçı olurlar
7. İslahatlar üçün zəruri bilik və bacaraqların kumliyasıyası, təlim ehtiyaclarının ödənilməsini həyata keçirirlər
8. Ən vacibi nəticələrin qiymətləndirilməsini obyektiv, qərəzsiz həyata keçirmək imkanına malikdirlər
9. Ekspertlər, beyin mərkəzləri hökumət strukturlarından, lobbi, təzyiqli qruplarından fərqli olaraq korporativ buxovlardan azaddırlar və bu onlara konkret məsələlərlə bağlı qərarların deyil, konseptual həll variantları uğurunda səy görətmək imkanı verir.

Bütün bunlar həm də iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi üçün kənar ekspert və beyin mərkəzlərinə olan ehtiyacı göstərir. Bunların hamsını iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi və idarə olunmasında ehtiyaclar kimi də sadalamaq mümkündür.

Qeyd olunanlar Azərbaycan üçün xüsusilə aktualdır. Neft gəlirlərinin aşağı düşməsi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, yaxşı idarəetmə, innovativ yanaşma, strateji planlaşdırmanın Azərbaycan üçün necə həyatı vacib məsələ olduğunu bir daha xatırlatdı. Sözdən əmələ keçməyin vacibliyi, real islahatların planlaşdırılması və həyata keçirilməsi artıq bir zərurətə çevirilib.

Azərbaycanın hazırda üzləşdiyi çağırışlara yalnız effektiv islahatlara adekvat cavab verə bilərik. Amma son 10 ildə bütün cəmiyyət müstəvisində formalaşmış düşüncə tərz, yanaşma və vərdislərdən imtina edərək, yeniliklərə açılmaq o qədər də asan deyil. Bunun üçün ilk növbədə islahatların zəruriliyinin bütün cəmiyyət tərəfindən dərk edilməsi çox vacibdir. Düşünürəm ki, Azərbaycanda ekspertlərin, “beyin mərkəzləri” və vətəndaş cəmiyyətinin ən böyük uğuru elə bu islahatların vacibliyinin cəmiyyət tərəfindən aydın dərk olunmasıdır. Təbii ki, ilk növbədə bu hökumət səviyyəsində baş verməlidir. Son 3 ili bu baxımdan əlamətdar hesab etmək olar. Azərbaycan ekspert dairələri bu məsələdə əvəzsiz rol oynadı.

Sonrakı mərhələ şübhəsiz ki, hansı istiqamətdə irəliləmək, hansı işləri görmək, nədən başlamaq və islahat ehtiyaclarını qiymətləndirmək, resursları qiymətləndirmək və strategiyalar işləmək kimi məsələlərə aydınlıq gətirilməsiydi. Bu istiqamətdə də Azərbaycan ekspert dairələri, vətəndaş cəmiyyəti özünü yaxşı tərəfdən göstərə bildi. Hazırda həyata keçirilən islahatlara bağlı yerli ekspertlər neft gəlirlərindən səmərəli istifadə edilməsi, yaxşı idarəetmə, şəffaflıq və hesabatlılıq, struktur islahatları, sektorlar üzrə inkişaf, azad və ədalətli rəqabətin təmin olunması, iqtisadiyyatın idarəedilməsi və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı çox dəyərli tövsiyələr və ideyalarını veriblər. Ən vacibi açıq müzakirə mühitini təmin etməklə, bütün maraqlı tərəfləri müzakirələrə cəlb etməklə müvafiq problemlərin aydın dərk olunmasına nail olublar. Diqqəti mövcud ehtiyacları yəoldə biliblər. Məsələn kimi qeyd edirəm ki, Azərbaycan Açıq Hökumət Platforması son 5 ayda Avrasiya Əməkdaşlıq Fondu tərəfindən maliyyələşdirilən “Açıq Hökumət Platforması fəaliyyətdə” layihəsi çərçivəsində Milli Məclisdə dövlət büdcəsinin layihəsi ilə bağlı müzakirələrdə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının iştirakının qiymətləndirilməsi ilə bağlı tədqiqat aparılıb, təkliflər irəli sürülüb. Dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabat və Hesablama Palatasının müvafiq rəyinin ictimaiyyətə açıqlanması məqsədi ilə ictimai müzakirələr keçirilib. Səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin və büdcə təşkilatlarının illik maliyyə hesabatlarının dərc edilməsi səviyyəsi qiymətləndirilib. Hesablama Palatasının maliyyə nəzarəti tədbirləri barədə ictimaiyyətin məlumatlandırılması məqsədi ilə ictimai müzakirə təşkil olunub. Bələdiyyə qulluqçularının etik davranış qaydaları barədə məlumatlandırılması və peşəkarlığının artırılması sahəsində vəziyyət qiymətləndirilib. Mədən sənayesində şəffaflığın səviyyəsinə dair ictimai

müzakirə keçirilib. “ASAN xidmət” mərkəzlərində rəhbər tutulan fəaliyyət prinsipləri və şəffaflıq standartlarının dövlət orqanlarında tətbiqi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinin qiymətləndirilməsi aparılıb. Sahibkarların qarşılaşdıqları problemlərin həlli və onların müraciətlərinə baxılması məqsədi ilə yaradılmış Appelyasiya Şuralarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilib. İqtisadi sahədə həyata keçirilən islahatlar (Strateji Yol Xəritələri), onların məqsədi və mahiyyəti barədə ictimaiyyətin məlumatlandırılması məqsədi ilə 4 dəyirmi masa keçirilib. Ümumilikdə, layihə çərçivəsində 18 dəyirmi masa keçirilib. İştirakçıların ümumi sayı 500 nəfərdən çox olub.

Bu məqamı da xüsusi qeyd etməliyik, Azərbaycan ekspertləri, beyin mərkəzi funksiyalarını yerinə yetirən mərkəzlərimiz hökumət və digər maraqlı tərəflərə ekspert dəstəyinin, fikir və rəyinin necə vacib olduğunu analada biliblər. Bu qədər asan başa gəlməsə də, hər halda biz buna nail olduq.

Dünya praktikası göstərir ki, uğurlu iqtisadi islahatlar məhz inkişaf perspektivi ilə bağlı düzgün baxışın formalaşmasından keçir. Məhz bu mərhələdə ekspert və beyin mərkəzləri əsas rola malik olurlar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, qrup, korporativ maraqlardan, biznes və hökumət strukturlarına xas olan və obyektiv səbəblərə şərtlənən düşüncə buxovlarından, konservativ yanaşmadan azad olan ekspertlər, hər şeyi sıfırdan başlamaq və yaxud 360 dərəcə dəyişmək üçün produktiv, realist konsepsiyalar təklif edə bilirlər. Biznes və hökumət strukturlardan, lobbi və təzyiq qruplarından fərqli olaraq bu konsepsiyalar, planlar qrup maraqlarını yox, inkişaf indikatorlarını əsas götürməyə imkan yaradır. Hər şeyi sıfırdan başlamaq və yaxud 360 dərəcə dəyişmək üçün məhz belə yanaşma əsas şərtidir. Dünya praktikasında biz bunun çox uğurlu nümunələrini göstərə bilərik. Bir çox iqtisadi möcüzələr məhz ekspert hesabatları və məruzələri ilə başlayıb.

Hazırda hamının heyrətlə söz açdığı Sinqapur iqtisadi möcüzəsi 1995-ci ildə Dünya İnkişaf və Rekonstruksiya Bankının ekspertlərinin hazırladığı məruzə ilə start götürüb. O zaman ekspertlər məhz böyük industriyaya keçidi təklif edirdilər. Kanadalı ekspert Layll, holland iqtisadçısı, BMT eksperti, doctor Vinsemus, həmçinin, yerli ekspert doktor Qo Kenq Svinin tövsiyyə və ideyaları hökumət proqramlarının əsasını təşkil etdi.

Tailand möcüzəsində də ekspertlərin payı böyükdür. Tailanda 1961-66-cı illəri əhatə edən ilk 6 illik plan əsas etibarını məhz Qərbdə təhsil alan yerli

ekspertlərin tövsiyyələri əsasında hazırlanmışdı. Tailandada həmçinin, İqtisadi və Sosial İnkişaf üzrə Mili Şura yaradılmışdı. Bu qurum məhz islahatların idarəedilməsinə ekspert dəstəyini təmin edirdi.

Rusiyada da uğurlu nümunələr var. Rusiyanın 2006-2008-ci illər üçün inkişaf proqramı əsas etibarlı, Rusiya Strateji İnkişaf Mərkəzi ilə Rusiya Sənayeçilər və Sahibkarlar İttifaqının ekspertləri tərəfindən hazırlanmışdı. Rusiya Strateji İnkişaf Mərkəzinə rəhbərlik edən German Qref sonra iqtisadi inkişaf naziri kimi bu islahat proqramının həyata keçirilməsinə cavabdeh oldu. Rusiyanın iqtisadi inkişafında bu proqram çox böyük töhfə verdi. Türkiyə də Kamal Dərviş islahatlarını da vurğulaya bilərik.

Azərbaycan praktikasında az da olsa uğurlu nümunələr mövcuddur. Mədən Hasilatı Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsü çərçivəsində ekspertlərin hazırladığı tövsiyyələr, kommunal xidmətlərin göstərilməsi, orta və kiçik sahibkarlığın inkişafı, vergi inzibətçılığı, bank və maliyyə sektoru, struktur islahatlar, elektron hökumət, dövlət xidmətlərinin göstərilməsi sahəsində ekspert təklifləri hazırda aparılan islahatlar zamanı qismən də olsa nəzərə alınır. Ekspertlər son zamanlar inkişaf proqram və fəaliyyət planlarının hazırlanmasına böyük töhfə verirlər. Strateji Yol Xəritələrinin hazırlanması, Açıq Hökumətin Təşviqinə Dair Milli Fəaliyyət Planı, dövlət xidmətlərinin qiymətləndirilməsi sistemi, kənd təsərrüfatının, yüngül sənayenin inkişafı, xüsusən elektron hökumət və monetar siyasətlə bağlı planların hazırlanmasında fəal rol oynayıblar.

Strateji Yol Xəritələrinin qəbul olunması doğrudan Azərbaycanda iqtisadi islahatlar üçün çox böyük əlamətdar hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Bu xəritələr islahatların vahid çərçivəsini təmin etməklə, funksional vəhdətə nail olmaq imkanı yaradır. Düşünürəm ki, hazırda ekspertlərin qarşısında duran əsas məsələ məhz Strateji Yol Xəritələrinin işləməsinə nail olmaq, bu istiqamətdə ekspert dəstəyinin təmin olunmasıdır. Güman edirəm ki, digər ekspertlər bu barədə detallı məlumat verəcəklər. Konseptual yanaşma kimi fikrimzə aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Strateji Yol Xəritələrinin imitasiya yox, prosesə yönəlik yox, məhz nəticələr hədəf götrülməklə işləməsinə dəstək vermək
- Strateji Yol Xəritələrinin hökumət qərarlarının qəbulunda əsas çərçivəyə çevrilməsinə dəstək vermək
- Strateji Yol Xəritələrinin obyektiv monitorinqinin aparılması, strateji Yol Xəritələrinin icrasına mane ola biləcək risk amillərinin aradan qaldırılmasına dəstək verilməsi

- Strateji Yol Xəritələrinin icrasında tərəqqi, ləngimə və axsamalar, problemlər barədə bütün maraqlı tərəfləri müstəqil mövqe ilə təmin etmək.

Əslində bu sadlıqlarım həm də, Strateji Yol Xəritələrinin uğurla icrasının şərtləri və mövcud ehtiyaclar kimi də qiymətləndirilə bilər.

Təbii ki, kənar ekspertlərin iqtisadi islahatlara iştirakı ilə bağlı problemlər də qeyd olunmalıdır. Bu ilk növbədə hökumətin yanaşması ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə son zamanlar irəliləyişləri qeyd edirik. Amma bu hələ ki, bizim gözləntilərə adekvat deyil. Hökumət ekspert məhsullarına tələbi formalaşdıran əsas institutdur. Xüsusən, Azərbaycan kimi ölkələrdə bu çox vacibdir. Hökumət və hökumət strukturları ekspert məhsullarında və xidmətlərini stimullaşdırmalıdır. Beynin mərkəzi kimi çıxış edən təşkilatlar, QHT-lər, Fondlar üçün hökumətin səxavətli müştəri olması çox vacibdir. Yuxarıda qeyd etdik ki, bunun üçün obyektiv şərtlər və ehtiyaclar da var. Hazırda bununla bağlı Qərbdə qəbul olunan praktikanı, tədqiqat proqram və grantlarını hələ ki, görmürük. Daha çox çalışılır ki, yerli ekspertlər sanki ictimai vəkil rolunda çıxış etsinlər. Bu praktikaya da son vermək lazımdır, ekspert xidmətinə PR elementi kimi baxmaq yalnız ziyan gətirir.

Düşünürəm ki, hökumət, biznes ekspert xidmət və məhsullarına ehtiyacı anlayacaqlar amma, bunu daha tez baş verməsini arzulayırıq və bu istiqamətdə də çalışmalıyıq. Ekspertlərimiz peşəkarlıqlarını artırmaq, qabaqcıl dünya təcrübəsini öyrənmək imkanına da malik olmalıdırlar. Bu işdə də hökumət, biznes zəruri dəstəyi verməlidir.

İslahatlar üçün zaman çox qiymətli və ekspert dəstəyi, xidmətləri zamana, resurslara qənaət etmək imkanı yaradır.

Azərbaycanda beyin mərkəzlərinin inkişafına da ciddi ehtiyac var. 2016-cı il üçün Qlobal Fikir Fabrikləri reytingində 175 ən yaxşı beyin mərkəzi arasında MDB-dən 6 təşkilat yer alıb. Bu təşkilatın İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzinin rəhbəri Vüqar Bayramov bizimlə bu tədbirdə iştirak edir. Fikir fabriklərinin, beyin mərkəzlərinin reytingində inkişaf etmiş ölkələrin liderlik etməsi də təsadüfi deyil. Beyin mərkəzlərinin keyfiyyəti və səmərəliliyi elə Platn dediyi kimi, dövlətdə müdriklərin səsinin necə eşidildiyinin birbaşa göstəricidir.

Mən ümumi konseptual yanaşmağa çalışdım və ekspertlərin hansı rol ala biləcəyini, onlara olan ehtiyacı şərtləndirən amillərlə bağlı fikirlərimi bölüsdüm. Şübhə etmirəm ki, həmkarlarımdan dəyərli fikirləri ilə bu gün kənar ekspertlərin iqtisadi islahatlarında rolu ilə biliklərimizi zənginləşdirəcək və yeni ideyalar irəli sürə biləcəyik. Bu kofrans isə bütün maraqlı tərəflərə ekspertlərin öz rollarını necə görməkləri ilə bağlı məsələləri anlamağa, açıq qalan suallara cavab tapmağa yaxşı fürsət verəcək.